

С. В. Кульчицький,

доктор історичних наук, заступник директора Ін-ту історії України НАН України (Київ)

О. А. Бачинська,

доктор історичних наук, професор ОНУ імені І. І. Мечникова (Одеса)

ВИДАННЯ, ПРИСВЯЧЕНІ 140-РІЧЧЮ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Історія Одеського університету (1865–2000) / гол. ред. В. А. Сминтина. — Одеса: Астропринт, 2000. — 226 с.; The history of Odesa I. Mechnikov national university (1865–2000). — Odesa: Astroprint, 2005. — 228 s.; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова за роки незалежності України, 1991–2005 / гол. ред. В. А. Сминтина; заступ. гол. ред. В. О. Іваниця; відп. секретарі М. О. Подрезова, В. Г. Полтавчук. — Одеса: Астропринт, 2005. — 552 с.; Професори Одеського (Новоросійського) університету: у 4 т.: біогр. словник — 2-е вид., доп. / відп. ред. В. А. Сминтина; заступ. відп. ред. М. О. Подрезова; упоряд. та бібліогр. ред. В. П. Пружина, В. В. Самодурова. — Одеса: Астропринт, 2005. — Т. 1: Ректори. — 128 с.: 32 арк. кол. іл.; Т. 2: А-І. — 512 с.; Т. 3: К-П. — 600 с.; Т. 4: Р-Я. — 632 с.; Випускники Одеського (Новоросійського) національного університету ім. І. І. Мечникова: енциклопедичний словник. Вип. 1 / відп. ред. В. А. Сминтина; заступ. відп. ред. М. О. Подрезова; упоряд. та бібліогр. ред.: М. О. Подрезова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова. — Одеса: Астропринт, 2005. — 264 с.; Дарителі Научної бібліотеки Одеського (Новоросійського) університету, 1865–1920: матеріали к істории ОНУ им. И. И. Мечникова / составители: Е. В. Бережок, Е. В. Полевщикова, Е. В. Савельева, В. В. Самодурова. — Одесса: Астропринт, 2005. — 424 с.

У свідомості одеситів Одеський національний університет імені І. І. Мечникова був і залишається навчальним закладом, який ототожнюється з класичними університетськими традиціями ХІХ ст. Ці традиції зберігає й передає своїм учням професорсько-викладацький склад університету. Його вихованці та працівники активно впливають на суспільне та культурне життя усієї України, визначають напрямки розвитку вітчизняної науки. Університет визначає життєвий шлях своїх викладачів, науковців, працівників, студентів. Центральне місце в серії рецензованих книг займають “Історія Одеського університету (1865–2000)” видання 2000 р. (переклад англійською мовою — 2005 р.) та велика колективна монографія “Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова за роки незалежності України, 1991–2005” видання 2005 р. Перша з них була опублікована до 135-річчя університету і продовжує серію книг з історії університету, опублікованих до 75, 100 і 125-річчя з дня заснування.

На відміну від попередніх ювілейних видань, ця книга створювалася за іншим планом. Як і попередні, вона інформаційно насичена, але історичний матеріал відібраний за більш суворими критеріями. Головне ж, як підкрес-

лює у передмові В. А. Сминтина, історія університету виступає в ньому як могутній спонукальний чинник розвитку науки, освіти й культури. Справді, через історію університету можна прослідкувати особливості розвитку освіти й науки в усій Україні. Автори виділили в ній три основних етапи. Спочатку характеризуються закономірності й особливості становлення Новоросійського університету, формування в ньому наукових традицій і шкіль протягом 1865–1917 рр. У цей період у стінах університету працювали видатні вчені світової науки — біолог І. І. Мечников, фізіолог І. М. Сеченов, зоолог О. О. Ковалевський, ботанік Л. С. Ценковський, фізик М. О. Умов, археологи Н. П. Кондаков, Е. Р. Штерн. Другий етап — це випробування, які пройшов університет, пошуки і досвід, здобуті у 1917–1991 рр. Існування університетських традицій у рамках Інституту народної освіти, відновлення університету у 1933 р. під назвою Одеського, відкриття нових і відокремлення вже існуючих факультетів — усе це докладно продемонстровано у рецензованому виданні. Проте існування університетських структур під час евакуації в Туркменію та окупації Одеси в період Великої Вітчизняної війни відображені надто побіжно. Функціонування одночасно двох принципово різних частин університету потребує більш детального дослідження. Шлях університету визначили не лише студенти і викладачі, які воювали на різних фронтах, а й ті, хто залишався працювати в тилу. Евакуація університету тривала більше трьох років, за цей час колектив двічі змінив місце розташування (Майкоп, Байрам-Алі), проїхав по території семи союзних республік і тричі опинявся на лінії головного напрямку бойових дій. У неймовірно важких умовах не припинялась навчальна і наукова робота. Кожного року університет оголошував набір студентів і здійснював випуск спеціалістів на шести факультетах. Очолював університет протягом цих воєнних років професор М. О. Савчук, обов'язки проректора виконував професор В. Д. Богатський. Їм вдалося подолати безлад і паніку перших днів війни, розгубленість і непогодженість дій керівництва, щоб забезпечити навчальну та науково-дослідну роботу. Публікація спогадів М. О. Савчука, знайдених у його родинному архіві, значно розширила б наші уявлення про перебування колективу університету в евакуації. Більш складною уявляється робота підрозділів університету під час румунської окупації. Ролі і внесок колективу працівників у навчальний процес та наукові здобутки, на жаль, представлені у книзі побіжно. Третій етап у цій книзі представлений досить неповно з урахуванням того, що вже тоді було задумане окреме дослідження, присвячене життю університету в умовах незалежної України. Отже, переходимо до розгляду книги “Одеський національний університет імені І. І. Мечникова за роки незалежності, 1991–2005”.

Для майбутніх учених, які вивчатимуть розвиток української науки та освіти в перші десятиліття незалежності, історія Одеського університету надасть немало повчальної інформації. Авторський колектив цієї фундаментальної книги під керівництвом В. А. Сминтини та В. О. Іваниці не уникав тих труднощів, які переживав тоді багатотисячний колектив викладачів і студентів. Треба було відмовлятися від застарілих стереотипів у викладан-

ні, вивчати й запозичувати світовий досвід організації університетської науки, формувати нові дослідницькі й навчальні підрозділи, реорганізовувати або розформувувати підрозділи, які не давали вагомого приросту знань. Не поспішаючи ламати все підряд, колектив університету, очолюваний І. П. Зелінським (1987–1995) і В. А. Сминтиною (із 1995 р.), удосконалював організаційну структуру закладу в напрямі більш тісного поєднання освіти та науки, навчався успішно діяти в умовах ринку, налагоджував зв'язки з університетами інших країн. У книзі постає робота усіх кафедр, факультетів, музеїв, астрономічної обсерваторії, лабораторій та інститутів, навчально-наукових центрів, центрів міжнародних зв'язків, Наукової бібліотеки, видавництва “Астропринт”, газети “Одеський університет”.

Наступні рецензовані видання присвячені професорсько-викладацькому складу університету. Це — чотири томний біографічний словник, який вийшов 2000 р. і перевиданий із доповненнями у 2005 р. Перший том словника присвячений ректорам університету, наступні три томи — професорам. Статті першого тому написані в жанрі науково-біографічних нарисів і дають уяву про життєвий та творчий шлях кожного ректора, його внесок в історію університету. Кожна стаття містить список основних праць ученого та список літератури про нього (бібліографічні покажчики та біографічні публікації). Розміщені статті у хронологічному порядку. Іменний покажчик у четвертому томі містить імена, що зустрічаються в усіх томах біографічного словника. Біографічні статті про професорів розміщені за абеткою прізвищ і складаються із двох частин: біографічного нарису та бібліографії. Біографічні статті написані на основі розробленої редколегією анкети, яка ґрунтується на теоретичних та науково-методичних рекомендаціях Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (“Українська біографістика”). Головним джерелом при складанні словника стали послужні списки викладачів університету, протоколи засідань ради, звіти, огляди викладання ІНУ; матеріали, вміщені у періодичних виданнях ІНУ (ОДУ) та його підрозділів; архівні матеріали, що зберігаються в Науковій бібліотеці університету, у Державному архіві Одеської області та Архіві університету. На сторінках довідника розміщено значну кількість нових фактів не лише з життя працівників університету, але й Одеси та всієї України. Це дає можливість побачити історію одного з провідних навчальних закладів України через біографії його видатних діячів. Не кожен, навіть і провідний, навчальний заклад України і Європи може репрезентувати саме так свою історію. Величезна розшукова дослідницька робота співробітників Наукової бібліотеки і факультетів викликає повагу, подяку і зацікавленість. Завдяки цій роботі ми дізнаємося, скільки талановитих учених працювали в стінах університету, скільки він підготував фахівців для вітчизняної і світової науки, скільки традицій, особистих у тому числі, передали вони своїм учням — студентам Університету. Адже кожен вносив своє бачення в навчальний і науковий процес і, таким чином, вкладав свою частку в те, що ми називаємо тепер традиціями Одеського університету. Серед цих професорів — М. Д. Зелінський, Р. Ю. Віппер, Д. М. Абашев, Ф. Н. Шведов, Ф. І. Успенський,

В. Н. Цесевич, О. І. Ляпунов, М. М. Ланге, М. Є. Слабченко, В. І. Григорович, Е. А. Кирилов, Л. В. Писаржевський, О. І. Юрженко, П. О. Каришковський, В. І. Липський та багато інших. Через біографії представлених у цих томах діячів ми уявляємо, як відбилися на історії університету яскраві 1870–90-ті, бурхливі 1920-ті, трагічні 1930–40-ві, застійні 1950–80-ті та радикально-формуєчі 1990-ті рр.

Значно доповнюють видання портрети ректорів і професорів, гравюри і фотографії з життя університету. Деякі з них є унікальними, переданими з особистих архівів працівників і родичів, вони опубліковані вперше. Ретельні пошуки не завжди закінчувались успіхами. Як зазначено у передмові, не вдалося знайти портрет ректора О. П. Доброклонського.

У комплекс ювілейних видань входять ще два: “Випускники Одеського (Новоросійського) національного університету ім. І. І. Мечникова: Енциклопедичний словник. Вип. 1” та “Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета, 1865–1920: Материалы к истории Одесского национального университета им. И. И. Мечникова”. Перше з них — довідник, присвячений тим, задля кого створювався і працює університет, частина його “населення” — студенти і випускники. Серед випускників — політичні і державні діячі, діячі науки та культури, видатні науковці, поети, критики, журналісти, творчі працівники. У перший випуск увійшло понад 650 коротких біографічних статей про відомих людей, які в різні роки на різних факультетах та відділеннях університету отримали освіту, закінчивши університет протягом 1865–2005 рр. Це стосується і деяких вихованців університету, які з різних причин не змогли пройти повний курс навчання в університеті, але залишили помітний слід в історії, своєю творчістю прославили *Alma mater*. Біографічні статті містять відомості про трудову діяльність, основні етапи наукового або творчого життя випускників, дати навчання в університеті, їх відзнаки та нагороди. Вони дозволяють простежити внесок кожного з випускників у вітчизняну і світову науку, культуру, мистецтво, отримати уяву про напрямки наукової діяльності факультетів, кафедр та інших підрозділів Новоросійського університету, Інституту народної освіти, Одеського державного (згодом національного) університету. Серед випускників, які складають гордість вітчизняної та світової науки: президенти АН України мікробіолог Д. Г. Заболотний і патофізіолог О. О. Богомолець, хімік-органік, член Президії НАН України С. А. Андронаті, історик, віце-президент НАН України І. Ф. Курас, історик, академік АН СРСР Г. М. Панкратова, океанограф та гідробіолог, академік АН СРСР Герой Радянського Союзу П. П. Ширшов, фізик, лауреат Державної премії СРСР Є. А. Кирилов, археолог, академік ВУАН М. Ф. Біляшівський, економіст, академік АН УРСР В. Ф. Левитський та багато інших. Життєвий шлях, творчі здобутки цих людей дають приклад для сьогоденних студентів та співпрацівників університету, майбутніх вихованців. Можна лише побажати, щоб енциклопедичний словник був продовжений.

“Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета, 1865–1920” — це довідкове видання з двох частин. Перша вміщує

інформацію у біографічних довідках по персоналіях, які причетні до складання, формування поповнення фондів наукової бібліотеки, друга — репрезентує фактографічні довідки про організації-дарувальниці.

Представлені видання Одеського національного університету імені І. І. Мечникова дозволяють повно й широко розкрити під різними кутами історію цього закладу в цілому, через життєвий шлях професорсько-викладацького складу. Перед нами проходить життя багатьох людей у стінах університету. Багато його випускників допомагали рідному університетові після його закінчення, працюючи в інших закладах і установах.